

Adamikné Jászó Anna, *Klasszikus magyar retorika*

Holnap Kiadó, Budapest, 2013. 546 lap

ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA korábbi munkásságában is jelentős részt képviselt a retorika. Az önálló köteteken kívül gondoljunk csak a Kossuth-szónokversenyek nívós kiadványaira, a Régi-új retorika című sorozat eddig megjelent 12 darabjára, amelyeket remélhetőleg újabbak követnek a szorgos szerkesztői munkának köszönhetően. Nevéhez köthető – ugyancsak szerkesztőként, illetőleg szerzőként is – a Retorika című egyetemi tankönyv és a Retorikai lexikon. Most újabb kézikönyvvel bővül e terület szakirodalmá: az ELTE professor emeritusa *Klasszikus magyar retorika* címmel foglalja össze mindazt, amit az argumentációról és a stílusról tudni kell – pontosabban tudni illenék – a felsőoktatásban részt vevő magyar szakos hallgatóknak.

Ahogy a szerző is utal rá, a címbeli *klasszikus* jelző kétféleképpen értelmezhető. Egyfelől utal az ókori retorikákra, amelyekre mindvégig nagy mértékben támaszkodik ez a könyv (ARISZTOTELÉSZ, PLATÓN, CORNICIUS, CICERO, QUINTILIANUS – vö. 11). Másfelől utal a retorika örökérvényű, időtálló értékeire, oly módon is, hogy – az időkeretet egészen a jelenig kitágítva – a 20. század második felének mai klasszikusait, azaz a legnagyobbakat is bevonja vizsgálatába (KENNETH BURKE, EDWARD CORBETT, STEPHEN TOULMIN, CHAIM PERELMAN stb.). Folytatva a cím értelmezését, a *magyar* jelző szerepére ugyan nem kellene külön kitérnünk, mégis ide illik a megjegyzés: a külföldi szerzőkön kívül természetszerűleg hazai nagyjainktól is olvashatunk (NÉGYESY LÁSZLÓ, NÉVY LÁSZLÓ, RIEDL FRIGYES, SZVORÉNYI JÓZSEF stb.).

A könyv felépítése is a klasszikus retorikákat követi: a bevezető részek után – Általános tudnivalók (15–33), A szónok és a hallgatóság (35–57), A prózai művek rendszere (59–71) – a nagyobb terjedelmű fejezetek következnek: A beszédfajták (75–126), A feltalálás: az inventio (129–264), Az elrendezés: a dispositio (267–302), A stílus: az elocutio (303–440), Az emlékezés: a memoria (441–448), Az előadásmód: a pronuntiatio (449–80). Ezekhez társul Az esszé (481–486) és A levél (487–492) című rész, valamint a retorikai elemzés fogásait bemutató fejezet (493–526). Végül összefoglalásként közli BABITS MIHÁLY Irodalmi nevelés című (Egy tantárgy filozófiája tanulók számára alcímű) esszéjét, amelyet a költő-tanár fogarasi diákjainak ajánlott, és a gimnázium Értesítőjében jelent meg 1909-ben (527–537). Minden középiskolásnak, minden magyar szakos egyetemistának és minden tanárjelöltnek ajánlhatnánk kötelező anyagnak és egyben a szövegépítkezés példájaként tartalmi, módszertani, stilisztikai és nyelvfilozófiai tanulságai miatt, amelyek 105 év múltán is időszerűek.

A retorikában mindig összekapcsolódik és szerves egységet alkot az elmélet és a gyakorlat, ahogy ezt ebben a könyvben is mindvégig tapasztaljuk. A fejezetekbe beépülnek a rövidebb-hosszabb példák, szónoklatok, majd a fejezetek után gondolkodásra serkentő kreatív feladatok, kérdések következnek. Mindez előrevetíti a könyv felhasználásának lehetőségeit. A gyakorlatiasság, az ismeretek alkalmazásának, illetve hasznosításának nyilvánvaló színtere mindenekelőtt az iskola, ahogy az többek között az óravezetés szerkezetében, a fogalmazás-tanítás módszertanában világosan megmutatkozik, de folytathatjuk a sort a kommunikációs stúdiumokkal, az üzleti kommunikáció fogásaival és az újságírás-hírszerkesztés példáival.

Rendkívül gazdag és változatos a példaszövegek köre, akár a keletkezés idejét, akár a szerzők személyét nézzük. A Halotti beszédtől kezdve Pázmány Péter prédikációin keresztül Kossuth és Deák szónoklataiig itt sorakoznak a legnagyobb hatású és a retorikában gyakran idézett példák. De folytassuk szemlénket: Gyulai Pál beszéde Arany János ravatalánál, Herczeg Ferenc 1933-as emlékbeszéde gróf Széchenyi Istvánról, Ravasz László prédikációja, valamint Kölcsey Ferenc, Jókai Mór, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Kassák Lajos, Márai Sándor szövegei újabbnál újabb tanulságokkal szolgálnak. Nem csupán történelminek tekinthető távlatok nyílnak meg előttünk, hanem megjelenik a közelmúlt: a rendszerváltozás ideje (pl. Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése), majd az utóbbi két évtized közéleti-politikai személyiségeinek beszédeivel is találkozunk (Antall József, Mádl Ferenc, Pálincás József, illetve Sólyom László szavai a Magyar Nyelv Múzeumának megnyitóján). A frissességet, az időszerűséget jelzi, hogy vannak 2010 utániak is, például miniszteri érvelés az oktatáspolitikai időszerű kérdéseiről vagy a 2011-es Kossuth-szónokverseny nyertes beszédei. Nem hiányoznak a külföldi példák sem: a 20. század nagy hatású személyiségei közül kiemeljük Rooseveltnél, Martin Luther King, Nelson Mandelánál, Bertrand Russel egy-egy idézett szónoklatát, valamint a Diana hercegnő temetésén elhangzott búcsúztató szövegét. A beszédek keletkezési idejét tekintve így találkozik egymással múlt és jelen. Ebből a találkozásból érdekes következtetések vonhatók le, ha összevetjük a korábbi és a mai szónoklatokat. Például a bemutató beszéd kategóriájába tartozó akadémiai emlékbeszédek – magyarországi fél évszázados kényszerű szünetelésüket követően – már más szerkezeti-tartalmi sajátosságokat mutatnak: inkább tanulmányok, mint művészi beszédek (98). Ezzel szemben kisebb a különbség az ókori és a mai vád-, illetve védőbeszédek között (115–121).

A magyarországi közéletben és közoktatásban talán a leginkább feltűnő hiányosság a retorikai készségekkel kapcsolatban az érvelés módozatainak rendkívül sekélyes volta. A szerző már csak emiatt is különös figyelmet szentel a témának, hogy a mindennapi gyakorlatban alkalmazhatóvá tegye az érvelés tudományát. Nem véletlenül a könyv legerjedelmesebb fejezete A feltalálás: az inventio, benne többek között a téma fellelése, a tétel megfogalmazása, az anyaggyűjtés, az érvforrások, a retorikán kívüli és a retorikán belüli bizonyítékok. Mindenekelőtt le kell szögezni: a retorikai érvelés, az argumentáció nem azonos a formális logika érvelésével. A formális logika hibásnak tart sok olyan megoldást, amelyet a gyakorlati érvelés elfogad. A kétféle megközelítést világosan látta ARISZTOTELÉSZ, és a 20. század második felében kifejtette TOULMIN és PERELMAN. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA is ezt a felfogást képviseli, és ebből adódik a különbség könyvének argumentációelmélete és az érveléssel foglalkozó hazai könyvek között (12). Ennek megfelelően az indukció, a dedukció, a meghatározás, a felosztás, az összehasonlítás, a viszonyrendszerek, az ellentét stb. érvelésben betöltött szerepének vizsgálatakor külön-külön kitér azok logikai és retorikai sajátosságaira (pl. 146–148, 167–172, 182–184, 198–201 stb.).

Oktatási rendszerünkben még egy gátló tényezővel kell számolni a retorika és az érvelés tanításakor. Eddig csupán a retorika háttérbe szorulását említettük, de éppen az imént vázolt kategóriák tanításakor találjuk szembe magunkat – egyébként napról napra – azzal a hátráltató tényezővel és annak minden következményével, hogy hazánkban évtizedek óta nincs logikaoktatás. Mind a közoktatásból, mind a felsőoktatásból hiányzik, különösképpen hiányolhatjuk a bölcsészképzésből és a tanárképzésből. Ne csodálkozzunk hát

azon, ha érvelés helyett igencsak szerény produkciókkal találkozunk a mai közbeszédben. Ebből a szempontból nem pusztán felkiáltójel ez a könyv, hanem egyszersmind fáklya is, amely példáival, gyakorlataival, elemzéseivel utat mutat a 21. század embere – tanárai, bölcsészei, közszereplői és mások – számára. A következő, gyakorlatias rész már éppen előremutató volta miatt érdemel figyelmet, és kívánczik az iménti gondolatsor után.

A logikai, a különleges (ún. „*ad*”-érvek) és a disszociációs vagy szétválasztó érvelés után a szerző a gyakorlati érvelés menetét STEPHEN TOULMIN példáival és teljes, ill. kihagyásos modelljeivel mutatja be (240–243). Ezek jórészt a retorikai érvelés klasszikus tételeit követik, de az angol filozófus újraértelmezi, bővíti az érvelés modelljének összetevőit (állítás, konklúzió, igazolás, minősítő, megerősítés, cáfolás). Eljárása ily módon hatékonyan alkalmazható reklámok elemzésére, illetve a szövegértő olvasás tanítására. A 2000-es évek reklámjaiból vett, tehát friss példák igazolják a módszer működőképességét, a modell négy variánsának bemutatásával, szerkezeti rajzával (244–247). TOULMIN 1958-as modelljeit azóta már továbbfejlesztették, mégpedig úgy, hogy meghatározták a konklúziók, az igazolások és az adatok különböző típusait. COOPER 1989-es felosztása szerint a konklúzió lehet indokoló, meghatározó, értékelő és felszólító jellegű, míg az igazolások tipizálása-kor a meggyőzés arisztotelészi hármasságát gondoljuk tovább (243).

Az érvelésen kívül még egy – ugyancsak nagy terjedelmű – fejezetet emelünk ki fontossága, illetőleg az oktatásban betöltött szerepe miatt. Ez pedig A stílus: az elocutio címet viseli. A fejezetet újszerű és igen bőséges példaanyaga miatt is dicsérhetjük, aminek köszönhetően iskolarendszerünk minden szintjén jól használható. Ahogy a kötetben olvashatjuk: korábban ugyan megvolt, de jelenlegi szakirodalmunkból többnyire hiányzik a négy mestertrópus, alapszókép fogalma. A metafora, a metonímia és a szinekdoché mellett ebbe a rendszerbe sorolandó negyedikként az ellentétre épülő irónia is (229). Kiegészítésképpen érdemes elmondani, hogy az Alakzatlexikon az *irónia* szócikkében szintén tájékoztat erről a besorolási, de még inkább értelmezési kérdésről (Főszerk. SZATHMÁRI ISTVÁN. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008. 313, 317, 320). Szemléletes táblázat is mutatja, hogyan függenek össze az érvelési közhelyek és a stíluseszközök (330). Az alapvető stíluseszközök ugyanis gondolkodási műveletekben gyökereznek: a stíluseszközök érvelő funkciója eleve adva van, másrészt a stíluseszközöket éppúgy megismerő szerepük jellemzi, mint a toposzokat (12).

A szerző felhívja a figyelmet, hogy még továbbra is sok félreértés van a retorikával kapcsolatban. Helytelen leszűkítése a retorika tárgykörének, ha pusztán az előadásmóddal, illetőleg a beszédtechnikával azonosítják. Ugyancsak téves és szűk felfogás az, amikor a retorikához csak a manipulációt kötik. Ahogy láttuk, mindkét szemlélet hiteles cáfolatát adja a könyv sokoldalúan megalapozott elméleti háttérével és gyakorlatias példatárával. A múltban az általános műveltség alapját jelentette a retorika, és manapság is ez lenne a kívánatos. Ehelyett szűkebb lehetőségei vannak a retorika oktatásának: kisebb a presztízse, és más hangsúlyokat kap. De továbbra is gondolkodni és beszélni, írni tanít, már csak ezért sem nélkülözhető napjaink iskolarendszeréből. A könyv a bemutatott tudnivalók alkalmazásának elősegítése érdekében gyakran folyamodik példaszövegeiben iskolai olvasmányokhoz, hogy ily módon is elmélyítse, kiteljesítse az elemzési lehetőségeket, kapcsolódva a szövegértelmezés, műelemzés, stilisztika területeihez és módszereihez. A retorika interdiszciplinaritása már az eddigiekből is világosan látszik, de tudományközi sajátosságai, kapcsolatai még tovább erősödnek (pragmatika, kommunikációelmélet,

pszicholingvisztika, kognitív pszichológia, kognitív nyelvészet stb. [27–28, 32–33]). Ezzel megtörténhet a retorika újra pozicionálása, korhoz igazodó fejlesztése, tehát megtalálhatjuk azokat a pontokat, amelyek révén az öt megillető helyre kerül 21. századi tudománytörténetünkben és praxisunkban. ADAMIKNÉ JÁSZÓ ANNA szerint különösen izgalmas lehet a legújabb kutatási irányok közül a genderretorika, a vizuális retorika, a média- és a kampányretorika, valamint a zene és retorika vagy további más diszciplínák kapcsolata (33).

Ahogy a bevezetőben jeleztük, e könyv megírásakor a szerző elsősorban a felsőoktatásra gondolt, de a több mint félezer oldalas kötetet haszonnal forgathatják a magyartanárok, a középiskolások, és bárki, aki a saját megszólalásai, közéleti szereplései miatt csiszolni kívánja szövegalkotó, illetve szónoki képességeit. Az itteni beszédminták, a hozzájuk kapcsolódó kérdések és feladatok az önálló munkát is kiválóan segítik.

ZIMÁNYI ÁRPÁD
Eszterházy Károly Főiskola

Jakabb Oszkár, Madárnévkalauz

A Kárpát-medence madarainak névkalauza

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2012. 213 lap

Nagyszerű pillanata a magyar nyelvtudománynak, amikor egy-egy klasszikus téma újra napirendre kerül. A tudományos madártan mellett létezik népi is, azaz etnoornitológia, amelynek még művelője volt a 19–20. század fordulójáig a tudományos madártant megalapozó PETÉNYI SALAMON JÁNOS után LÁZÁR KÁLMÁN, HERMAN OTTÓ és CHERNEL ISTVÁN. Éppen ők voltak azok, akik a madártani nevezéktant igen tökéletes fokra emelték. Mindannyian értettek koruk szintjén a nyelvészethez is, HERMAN OTTÓ pedig több, kifejezetten nyelvészeti munkát is írt. Népszerű, nagy hatású, sok kiadást megért, a tudományos nevezéktant értőn terjesztő, ám a népi nevekről sem megfélekedező monográfiája (A madarak hasznáról és káráról. Franklin, Budapest, 1901¹; Gondolat Kiadó, Budapest, 1960⁵) mellett nevezetes egy, a madaraknak a 19. századi költészetben való megjelenését tárgyaló műve is (Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1983). A későbbi etnoornitológiának jelentős képviselője volt LAKATOS KÁROLY (A régi szegedi halászok jelképes madarai. Ethnographia 21. [1910], 2: 82–90, 3: 147–154), majd az 1930-as években LOVASSY SÁNDOR (Az Ecsedi-láp és madárvilága fennállása utolsó évtizedeiben. MTA, Budapest, 1931), HANKÓ BÉLA (A darumadár a magyarság életében. Debreceni Szemle 7 [1933], 6: 245–250) és SCHENK JAKAB (Magyar solymászmadarnevek 1. Turul-zongor-kerecsen. Budapest, 1939).

A 20. század első felében vált tehát élesen szét a tudományos és népi madártan, de az etnoornitológia művelői még elsősorban zoológusok voltak. KISS JENŐ magisztrális monográfiát írt a madárnevekről (Magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984; ennek kiegészítése ugyanettől a szerzőtől: A pingvintől a kolibriig. Egzotikus madarak magyar nevei. [Nyelvtudományi Értekezések 120.] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985). A 20. század végének kiváló, egymástól független kognitív párnak mutató néprajzi gyűjtői KOVÁCS ANTAL („Járok-kelek gyöngyharmaton...” Növény- és állatnevek a Felső-Szigetköz tájnyelvében. Mosonmagyaróvár, 1987) és GUB